

Законодавчі засади інституалізації гендерної рівності в Україні

Марина Майор,

аспірант кафедри соціальної роботи
Ужгородського національного університету

У статті розкриваються особливості процесів інституалізації нормативно-правового простору України, що забезпечує гендерну рівність. Автор описує діяльність органів державної влади у цій сфері і проблеми, які виникають в країні при реалізації правових норм.

Постановка проблеми

Одним з принципів життєдіяльності сучасного громадянського демократичного суспільства у Західній Європі є формування гендерної рівноваги, що передбачає забезпечення рівних прав і можливостей для представників обох статей у суспільстві. Актуалізація в Україні гендерних ідей в контексті змін, що відбулися в суспільстві, була природною.

Яким же нині є становище жінок в Україні? Основна проблема у нас — декларативний характер гендерної рівності. Реальна ситуація аж ніяк не відповідає правовим нормам.

Актуальність дослідження

Процес інституалізації передбачає певне унормування організаційного і правового поля. В цьому контексті набуває актуальності аналіз стану та інноваційних зрушень в законодавчому забезпеченні гендерної рівності в Україні. Уряд, інші органи влади вживають заходів для встановлення гендерної рівності, проте питання забезпечення їх фінансовими та організаційними ресурсами лишається невирішеним.

Забезпечення гендерного паритету - не абстрактна мета, а важливе політичне завдання. Його розв'язання – тривалий процес, у межах якого всі культурні, соціальні, політичні та економічні норми зазнають принципів змін. Ця проблематика привертає значну увагу науковців, переважно соціологів і правників. На пострадянському просторі гендерні проблеми вивчають Ю. Галустян, Н. Грицяк, Л. Кобелянська, Т. Мельник, Е. Плісовська, Н. Римашевська, Ю. Рошин, Л. Смоляр та інші. Значний вклад у вироблення теоретичних і практичних аспектів гендерної політики

в соціально-економічній сфері зробили М. Баксакова, О. Гришнова, Т. Журженко, Е. Лібанова, Л. Лобанова, О. Макарова, М. Малишева, Е. Мезенцева, В. Новиков, Ю. Сасенко, В. Стешенко, Л. Чуйко. Та все ж в Україні поки що бракує комплексного аналізу проблем, чинників забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в основних сферах життєдіяльності суспільства.

Мета дослідження

Вивчити законодавчі засади, підгрунтя проблеми гендерної рівності; здійснити короткий історичний огляд розвитку поняття гендерної рівності; охарактеризувати процес гендерного законодавства; виокремити проблеми практичної реалізації законодавства про гендерну рівність.

Методи дослідження

Багатоаспектність явища і різноманіття факторів, які аналізуються у статті, зумовила необхідність взаємопов'язаного застосування в дослідженні системного підходу, абстрактно-логічного, діалектичного та історико-географічного методів дослідження.

Гендерна нерівність вважається нормальним явищем у кожному суспільстві, починаючи з первіснообщинного ладу й донині. Соціальні стосунки між статями не обумовлюються тільки їх біологічними особливостями. На різних етапах історичного розвитку й у різних соціальних умовах ролі чоловіків і жінок визначалися настільки своєрідно, що пояснити це фізіологічними відмінностями просто неможливо. Іншими словами, відмінності в соціальних ролях значно ширші, ніж фізіологічні.

Поняття „гендер” ввела у соціальні науки Е. Оклей в 1970-і роки для визначення соціальної статі людини на відміну від біологічної. Вона підкреслює, що чоловічі і жіночі ролі в суспільстві конструюються і визначаються соціально. А тому їх зміна задля справедливого розподілу ресурсів і доходів, прав і обов'язків аж ніяк не підриває основ людського суспільства, як намагаються перекопати прихильники традиційних засад, а, навпаки, є способом встановлення справжньої гармонії в ньому і забезпечення прав людини [6; 5].

В міру розширення масштабів участі жінок в економічній діяльності виникає все гостріша необхідність подолання перешкод у їх просуванні на рівень прийняття економічних рішень. Формування активного руху жінок дозволило змінити ситуацію. У багатьох країнах жінки виступали за соціальне визнання суспільних і особистісних прав і рівних прав у питаннях шлюбу й розлучення, успадкування, оплати праці. Цей рух („фемінізм”) ініціювали переважно самі жінки для поліпшення свого соціального становища.

У радянській державі фемінізм отримав назву „жіноче питання”, яке розв'язувалося радянськими методами: повсюдно були створені комітети

жінок різних рівнів; видано закони, що надавали жінкам однакові з чоловіками права; професійна діяльність жінок усіяко заохочувалась; розвивалась мережа побутового обслуговування тощо. Та фактично до початку 1980-х років проблема гендерної стратифікації суспільства не сприймалась всерйоз дослідниками і теоретиками на всьому радянському просторі. Незважаючи на реальну нерівність можливостей, „жіноче питання” було проголошено вирішеним, відтак обговорення становища жінки в суспільстві стало закритою темою.

Зауважимо, що в Україні, як і в будь-якому іншому інституалізованому середовищі, широко використовувалась ідея, що жінка ніколи не була дискримінованою, при цьому нагадувалось про берегинь, козаччину та 70 років щасливого радянського життя. „Забувалося”, що у ті десятиліття рівність всіх у жебрацтві навряд чи була позитивом, та й тоді серед „рівних” жінки не були рівними. Це один з міфів, які непросто викорінюються із свідомості людей.

Нині, коли розроблена на Заході концепція гендеру переноситься на пострадянську дійсність, більшість людей автоматично відносить її до розряду суто „жіночих проблем”, і самим жінкам надається „право” їх вирішувати. Через це щоразу, коли йдеться про поняття гендеру в сучасних умовах, доводиться постійно переборювати стереотип „жіночого питання”: гендерні проблеми є проблемами соціальними, проблемами всього суспільства, які не зводяться тільки до взаємовідносин фізіологічних статей і розподілу ролей у відтворенні народонаселення.

Нині проблема гендерної рівності є одним з пріоритетних об'єктів уваги світової, зокрема і європейської громадськості. Країни Європи прискореними темпами переводять у практичну площину давно задекларовані положення про те, що розширення можливостей жінок, їх участь на основі рівності в усіх сферах життя суспільства — один з найголовніших чинників розвитку. Забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків стало одним з провідних напрямів політики Європейського Союзу. Про це свідчить періодичне затвердження Програм дій ЄС щодо рівних можливостей для жінок і чоловіків, створення Дорадчого комітету з питань рівних можливостей для чоловіків і жінок. Головні цілі цих програм - імплементація законодавства ЄС задля повної інтеграції жінок до ринку праці, поліпшення становища жінок у суспільстві. Серед важливих проблем називають також узгодження сімейного і професійного життя жінки і чоловіка, надання їм можливостей для здійснення їх прав. Уперше в законодавстві ЄС термін „гендерний підхід” з'явився у Третій програмі дій щодо рівних можливостей для різних статей (1991 - 1995 рр.). У лютому 1996 року Комісія ЄС офіційно зобов'язалася проводити політику, засновану на гендерному підході. В конституціях багатьох країн Європи закріплено правові гарантії гендерної рівності. Однією з перших це зробила і наша держава, закріпивши рівноправність жінок і чоловіків у Статті 24 Конституції України.

Серед країн Європи перші спроби створити національний механізм забезпечення гендерної рівності зробили скандинавські країни і Польща. Нині спеціальні закони про рівні права і можливості жінок і чоловіків мають Норвегія, Швеція, Словенія, Боснія і Герцеговина, Німеччина, Македонія. З пострадянських країн нас випередили в цьому процесі лише Литва і Киргизія. Державна Дума Росії ухвалила стратегію розвитку законодавства проти дискримінації за гендерною ознакою. Але закон в РФ ще не прийнято, він проголосований лише у першому читанні. Розроблено відповідні законопроекти в Білорусі та Молдові.

Питанням гендерної рівності як нової якості людського розвитку найбільш розвинені країни світу приділяють чільну увагу. Вони на часі й в Україні, котра, як не прикро, за гендерним індексом людського розвитку в списку 177 країн посідає 78 місце [8].

На Всесвітньому саміті тисячоліття ООН 2000 року було визначено основні цілі розвитку на новий період. Україна стала однією з 189 країн-членів ООН, яка взяла на себе низку зобов'язань до 2015 року, серед яких і забезпечення рівності чоловіків і жінок. У документі „Цілі Розвитку тисячоліття. Україна” визначено два основні завдання: 1) до 2015 року забезпечити досягнення гендерного співвідношення на рівні не менше 30 до 70 тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади. Індикаторами здійсненні цього блоку є: гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України, серед депутатів місцевих рад (окремо на всіх рівнях) та гендерне співвідношення серед вищих державних службовців; 2) до 2015 року наполовину скоротити розрив в доходах жінок і чоловіків. Індикатором визначено співвідношення середнього рівня заробітної платні жінок і чоловіків [6; 7].

Україна поділяє гендерні принципи як складову утвердження демократії. Вона приєдналась до всіх міжнародних угод щодо захисту прав людини і, зокрема, прав жінок. Державна політика країни орієнтується на створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, при цьому вона здійснюється з урахуванням міжнародних документів, підписаних Україною. Це, зокрема, Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадські та політичні права (1966 р.), Статут Організації Об'єднаних Націй (1945 р.), Декларація про ліквідацію дискримінації стосовно жінок (1967 р.), Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами (1949 р.), Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок (1979 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Пекінська декларація (1995 р.).

Серед основних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію жінками і чоловіками своїх прав і можливостей, є Конституція України, яка закріпила рівність прав жінки і чоловіка. Стаття 3 Основного Закону закріплює рівність чоловіків і жінок в усіх сферах життя. Окрім цієї норми гендерної рівності стосуються Статті 21, 24, 51. Частина третя

Статті 24 Конституції України безпосередньо присвячена подоланню дискримінації жінок в Україні та наголошує на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї тощо.

Гендерне законодавство складається також з таких законодавчих актів, як Кодекс законів про працю України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, закони України про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, Основи законодавства України про охорону здоров'я тощо.

Проте, незважаючи на значну кількість законодавчих актів, що містять гендерний аспект, необхідно було ухвалити спеціальний закон з гендерної проблематики. У зв'язку з цим Верховна Рада України 8 вересня 2005 року у розвиток положень Конституції прийняла Закон України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. Ним визначаються основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, уперше визначаються такі терміни, як „дискримінація за ознакою статі”, „сексуальні домагання”, „гендерна рівність” тощо. Цим Законом визначаються повноваження Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Окремо визначаються повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Крім того, цим Законом запроваджується гендерно-правова експертиза актів законодавства і проектів нормативно-правових актів. Предметом такої експертизи можуть бути положення наступних актів чинного законодавства: Конституція України, Закони України, Постанови Верховної Ради України, Постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента України, накази міністерств, інших центральних органів виконавчої влади.

Таким чином, Закон України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” став основоположним нормативно-правовим актом, спрямованим на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства та ліквідації дискримінації за ознакою статі.

Та попри все це необхідно зазначити, що національні пріоритети з гендерної рівності не узгоджені з іншими стратегічними пріоритетами, що обумовлює недостатню увагу до питань гендерної рівності на національному рівні. Принципи узгодження відбуваються в Україні, але брак чітких

довгострокових національних пріоритетів робить їх фрагментарними.

Україна не має єдиної Національної стратегії розвитку. Але існують окремі стратегії, що мають працювати на неї. Це, зокрема, Стратегія подолання бідності, затверджена Указом Президента України № 637/2001 від 15.08.2001 року. Її текст є гендерно дискримінаційним, оскільки жінки згадуються в ньому як „неконкурентоспроможна” верства населення з метою створення „надійного економічного механізму забезпечення їх зайнятості”. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004 – 2015) – шляхом європейської інтеграції була прийнята Указом Президента № 453 від 28.04.2004. Цей документ містить розділ „Про забезпечення гендерної рівності”, але він є копією Цілей розвитку тисячоліття для України з деякою різницею в показниках (наприклад, щодо збільшення паритетного представництва жінок і чоловіків в органах влади). Текст Указу Президента, яким Стратегію було схвалено, має переважно „дорадче” спрямування, що зменшує можливості для його реалізації, включаючи і досягнення гендерної рівності.

Ці зауваги можуть бути відповіддю на численні закиди, що національна політика з гендерної рівності, Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року (прийнята 2006 року) не є інтегрованою в інші комплексні стратегічні документи, а саме Стратегію подолання бідності та урядову програму дій. Незважаючи на те, що вироблення Державної програми відбувалася за участю багатьох міністерств та громадських організацій, національна політика з гендерної рівності залишається окремим пріоритетом одного чи двох міністерств.

Проте, незважаючи на досить детальне закріплення в міжнародно-правових документах та в національному законодавстві принципу гендерної рівності, ситуація у цій сфері на сьогодні в Україні складна. Розпад адміністративно-командної системи управління народним господарством, зниження попиту на робочу силу, скорочення кількості робочих місць при одночасному формуванні ринку праці загострили для багатьох жінок проблему участі в суспільному виробництві. Ця ситуація об’єктивно посилює дискримінацію жінок, виштовхуючи значну їх частину у сферу суто домашнього господарства, змушуючи погоджуватися на будь-які умови праці в тіньовому секторі економіки, шукати роботи за кордоном.

За статистикою, жінки в Україні складають близько 54 % населення. Одним із найважливіших проявів рівноправності є рівність чоловіків і жінок на ринку праці. Трудове законодавство проголошує формальну рівність, забороняє дискримінацію у цій сфері, але на практиці жінки мають менше можливостей для кар’єрного зростання. Існує певна дискримінація при працевлаштуванні: 80 % безробітних в Україні – жінки. Рівень жіночої заробітної платні становить у середньому 73 % від платні чоловіків. Про певну нерівноправність свідчить і незначне залучення жінок з вищою освітою та лідерськими якостями на керівні посади [10].

Слід зазначити, що юридична рівноправність жінок і чоловіків не означає їх фактичної рівноправності, оскільки психологічні, фізичні та фізіологічні особливості чоловічого і жіночого організму різні і потребують урахування в процесі регулювання суспільних відносин. З огляду на це, законодавство передбачає щодо жінок низку заборон та обмежень у виконанні певних робіт, встановлює жінкам деякі пільги і переваги.

Становлення ринкової економіки і поява у зв'язку з цим підприємств та організацій з різними організаційно-правовими формами господарювання, які базуються на різних формах власності, втрата державою функції єдиного роботодавця, зниження рівня контролю з боку держави у сфері праці призвели до того, що норми – гарантії для найманих працівників – часто стали перетворюватися на антигарантії, які формально захищають працюючих жінок, а насправді знижують їх шанси на ринку праці. В нинішніх умовах суттєво обмежуються можливості вільного вибору життєвого шляху для жінки у сфері зайнятості. Це пояснюється тим, що підприємницька діяльність, яка становить основу ринку, не допускає безприбутковості, а тому підприємці не зацікавлені приймати на роботу жінок у зв'язку з виконанням ними репродуктивної функції та функції материнства, що викликає необхідність у тривалих відпустках через вагітність та пологи і для догляду за дитиною. Тому становище жінки на ринку праці та в сім'ї погіршується, що призводить до небажаних економічних і демографічних наслідків.

Таким чином, перед юридичною наукою і законодавчою практикою постає важливе питання оптимального співвідношення в сучасних умовах свободи праці та соціально-економічних гарантій для жінок в реалізації їх права на працю.

Висновки

Створення національного нормативного поля – одне із свідчень входження України в цілісний світовий та європейський простір. Формування законодавства і провадження політики з урахуванням гендеру є передумовою забезпечення гендерної рівності в майбутньому.

Наше дослідження свідчить про інституалізацію нормативного поля гендерної рівності в Україні. Водночас цей процес не можна вважати завершеним: правове поле потребує суттєвого доповнення у частині забезпечення механізмів реалізації ухвалених законодавчих актів.

Громадянське суспільство в Україні ще не стало силою, здатною впливати на гендерну ситуацію. Отож законодавче закріплення гендерної рівності не допомогло жінкам відчутти себе рівноправними. Найбільше дається взнаки гендерна нерівність у двох сферах — у сфері праці і зайнятості та у сфері політики.

Література:

1. Верховна Рада. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон № 2866 від 8 вересня 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – 19 жовтня. – С. 8.
2. Кабінет Міністрів України. Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року: Постанова №1834 від 27 грудня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 1. – С. 91.
3. Кабінет Міністрів України. Про проведення гендерно-правової експертизи: Постанова №504 від 12 квітня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – №15. С. 1113.
4. Конституція України. – К., 2006. – 62 с.
5. Президент України. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Указ №1135 від 26 липня 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – 30 липня. – С. 12.
6. Гендер: різні, але рівні! [інформаційно-аналітичне видання]. - К.: Інформаційний центр „Бібліотека ім. М. Костомарова”, 2007. — 23 с.
7. Запобігання торгівлі людьми: економічні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної конференції, (Київ, 21 — 22 жовтня. 2002 р.) / — К.: ПП „СДМ –Студіо”, Держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2002. — 167 с.
8. **Макара О.** Про гендерну рівність // Ужгород. – 2007. - 25 січня. – С. 7.
9. Торгівля людьми в Україні. Оцінка заходів, спрямованих на протидію / Луценко Є., Матіяшек Л., Шваб І., Сканлан Ш. – К.: ЮНІСЕФ, 2004. – 247 с.
10. **Плахотнюк С. С.** Проблеми практичної реалізації в Україні законодавства про гендерну рівність // <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/txt/06psspgr.php.ntu-kpi.kiev.ua/>